

ЛИСТА ВРЕДНОСТИ ЗА АКСИОЛОШКИ ЛЕКСИКОН СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Стана РИСТИЋ

Институт за српски језик САНУ

(Београд, Србија)

<https://orcid.org/0000-0003-1646-3192>

stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

Ивана ЛАЗИЋ КОЊИК

Институт за српски језик САНУ

(Београд, Србија)

<https://orcid.org/0000-0003-0840-0140>

ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

У раду се предлаже прелиминарна листа вредности, аксиолошких концепата, као почетни списак одредница за планирани *Аксиолошки лексикон српског језика*. Након што смо у претходном истраживању успоставили три листе за одабир српских вредносних концепата применом различитих метода, у овом раду настојали смо да проверимо њихову валидност и допуномо их на основу додатне две листе које су засноване на методи анкетирања говорника српског језика. На основу анализе и упоређивања целокупног добијеног материјала предложили смо прелиминарну јединствену листу са 48 језгрених вредности (према фреквенцији) и шири списак од укупно 283 периферних вредности (које се не понављају у анализираним листама). Укупан до сада утврђен прелиминарни списак одредница за *Аксиолошки лексикон српског језика* садржи 331 вредносни концепт неједнаког статуса и ранга у концептосфери или језичкој слици српског језика.

Кључне речи: аксиолошки концепти, националне вредности, аксиолошки лексикон, концептографија, српски језик

СПИСОК ЦЕННОСТЕЙ ДЛЯ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Стана РИСТИЧ

Институт сербског језика САНИ

(Белград, Србија)

Ивана ЛАЗИЧ КОНИК

Институт сербског језика САНИ

(Белград, Србија)

В работе представлена процедура составления списка ценностей, аксиологических концептов, которые были бы предложены в качестве словарных статей в планируемом *Аксиологическом словаре сербского языка*. Опираясь на имеющиеся представленные результаты работы по отбору ценностей и составлению перечня национальных

ценностей, мы сформировали три списка сербских ценностных концептов, различных по объему и по статусу в языковой картине сербского языка, намереваясь проверить их релевантность в данной работе и дополнить их на основании двух дополнительных списков, полученных путем анкетирования носителей сербского языка по методологии, заимствованной у люблинской этнолингвистической школы. На основании анализа и сопоставления всего материала из имеющихся списков, полученных в данном и предыдущем исследованиях, можно с большой степенью определенности предложить предварительный список ценностей для создания *Аксиологического словаря сербского языка*, в который войдет 331 концепт с неодинаковым статусом и рангом в концептосфере, или языковой картине сербского языка: 48 ценностей из списка составляют ядро концептосферы сербского языка — они представляют центральные, или ценности ядра, в отличие от 283 периферийных ценностей, которые не повторяются в проанализированных списках.

Ключевые слова: аксиологические концепты, национальные ценности, аксиологический лексикон, концептография, сербский язык

THE LIST OF VALUES FOR THE AXIOLOGICAL LEXICON OF THE SERBIAN LANGUAGE

Stana RISTIĆ

Institute for the Serbian Language of SASA
(Belgrade, Serbia)

Ivana LAZIĆ KONJIK

Institute for the Serbian Language of SASA
(Belgrade, Serbia)

The paper proposes a preliminary list of values, axiological concepts, as an initial list of entries for the planned *Axiological lexicon of the Serbian language*. After we had established, in our previous research, three lists for the selection of Serbian values, using different methods, in this paper we tried to check their validity and supplement them on the basis of two additional lists based on the method of surveying Serbian speakers. Based on the analysis and comparison of the entire obtained material, we proposed a preliminary unique list with 48 core values (according to frequency) and a wider list of a total of 283 peripheral values (which are not repeated in the analyzed lists). Established so far, the total preliminary list of entries for the *Axiological lexicon of the Serbian language* contains 331 value concepts of unequal status and rank in the conceptual sphere or linguistic picture of the Serbian language.

Key words: axiological concepts, national values, axiological lexicon, conceptography, Serbian language

I. Увод

1.1. Тема нашег излагања јесте састављање листе вредности — аксиолошких концепата, које би биле предложене као одреднице за планирани аксиолошки речник српског језика. У питању су вредности које, као скуп општеважећих норми,

имају значајну улогу у друштвеном, политичном и културном животу српске националне заједнице, па се могу сматрати аксиолошким каноном¹ српске језичке слике света. У раду се имплицитно поставља и решава питање успостављања/реконструкције националног канона вредности са језгром, као аксиолошким минимумом и са хијерархијски устројеном периферијом, питање актуелно за српску аксиолошку етнолингвистику (исп. Bartmiński, Grzeszczak 2014).

1.2. У решавању постављеног питања, у складу са планираном израдом аксиолошког речника, пошло се од првог корака који се препоручује у концептуалној лексикографији, а то је критеријалан избор вредности, на основу већ установљених метода у словенској аксиолошкој концептологији (исп. Niebrzegowska, Bartmińska 2013: 273; Bartmiński, Grzeszczak 2014: 23), и у даљем поступку, састављање регистра вредности.

1.3. Овим радом надовезујемо се на наше претходно истраживање у којем смо предложили израду аксиолошког лексикона српског језика и одредили теоријске основе и методологију у свим релевантним фазама његове припреме и израде, засновану на досадашњим позитивним резултатима лублинске когнитивне етнолингвистике, руске концептуалне културологије и идеографије и најновијих праваца српске етнолингвистике когнитивног усмерења (в. Ристић, Лазић-Коњик 2021).

1.4. У изради планираног аксиолошког лексикона предност би се дала оним вредностима које су заједничке и важне за српску националну културу, тзв. «националним» вредностима. Методологија израде, у најкраћем, заснивала би се на већ установљеним поступцима у изради лексикона овог типа, који поред избора концепата за обраду, као иницијалног истраживачког питања, обухватају поступке категоризације концепата и њихове организације у лексикону; затим анализу семантике номината из концептуалног поља на различитим типовима језичког материјала, чиме се објективизује и субјективизује садржај концепата² и на крају, реконструкција концепта у виду когнитивне дефиниције која одговара језичкој слици појма у сазнању просечних носилаца језика.

1.5. Израда аксиолошког речника српског језика значајна је, поред осталог, и зато што нису рађена слична истраживања у српској (аксиолошкој, когнитивној) етнолингвистици, па би се на тај начин с једне стране попунила празнина у савременој српској лексикографији, а са друге стране српска лексикографија би се увела у актуелне токове најновије словенске концептологије и концептографије (исп. Ристић, Лазић-Коњик 2021).

1.6. За реализацију планираног пројекта и за истакнута истраживања, добре претпоставке пружају досадашња интердисциплинарна и когнитивна истраживања у србистици, на материјалу српског језика жанровски различитих писаних

¹ Термин *аксиолошки канон* употребљавамо према Ј. Бартмињском, како га је он одредио у раду (Bartmiński, Grzeszczak 2014).

² У Лублинској когнитивној етнолингвистици у програму упоредних студија и пројекту израде «Аксиолошког лексикона Словена и њихових суседа» (LASIS) усвојен је скуп података за анализу који се означава скраћеницом С-А-Т (систем, анкета, текстови).

и електронских извора из свих сфера људског живота, а посебно из етнографије, етнологије и културе³. То је драгоцен материјал и за реконструисање вредносних концепата и откривање система вредности, како оних универзалних тако и национално специфичних којим се одликује српски језик и српска култура од других језика и култура. Међутим, значај овог нашег дугорочнијег етнолингвистичког истраживања видимо и на општем лингвистичком и културолошком плану, јер ће реконструкција аксиолошких концепата српског језика по комплементарној методологији, која је евидентна у словенској концептологији, пружити могућност упоређивања српских вредности са вредностима у другим језицима и културама, како на плану блискосродних словенских језика тако и на плану других несловенских језика (исп. Bartmiński 2015: 12).

II. Досадашња истраживања вредности

2.1. Већ је истакнуто да истраживања српског аксиолошког канона до сада углавном нису систематичније спровођена у српској (лингво)културологији и аксиолингвистици, па нема значајнијих резултата у погледу одређивања скупа вредности које су важне за српску културу, начина њихове повезаности и хијерархиског уређења, као главних питања у вези са реконструкцијом било националних, било универзалних вредности.

2.2. Аксиолошка истраживања назива вредности се интензивно одвијају у оквиру међународног семинара EUROJOS⁴, у вези са којим су и покренута у нашој средини (аутори окупљени око зборника Ајдачић (ур.) 2015, 2019), па ћемо се у даљим нашим промишљањима у фази формирања листе концепата за будући речник ослањати на резултате овог семинара, а пре свега на домете Лублинске етнолингвистичке школе и теоријске поставке њеног оснивача Јежија Бартмињског, као и на бројне листе канонских пољских и универзалних вредности у вези са израдом «Пољског аксиолошког речника и Аксиолошког лексикона Словена и њихових суседа» (скраћено LASIS); затим на комплементарне методе руске идеографске концептологије и културологије у састављању листа руских националних вредности за више речника овога типа (в. Степанов 1997, Бабенко 2010, 2017)⁵.

³ Из последње три наведене области нарочити значај имају «Појмовник српске културе» и енциклопедијски речник Рогановић (ур.) 2017 који је са својих 70 обрађених одредница и већим бројем пододредница из области антропологије и етнологије објављен у едицији «Мали лексикони српске културе» (в. Изворе).

⁴ Међународни семинар који се од 2008. године одвија под руководством проф. Ј. Бартмињског, заснован на теоријским и методолошким премисама установљеним у његовим бројним радовима произашлим из концепције когнитивне етнолингвистике с главним пројектом израде LASIS. О овом семинару, његовом програму и пројектима в. више у (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2017) и (Niebrzegowska-Bartmińska 2020: 81–84).

⁵ У нашем претходном раду (Ристић, Лазић-Коњик 2021) у прегледу поменутих резултата указали смо на разлике и сличности у приступима наведених славистичких праваца, недоумице и отворена питања, при чему смо настојали да се одредимо за она решења која ће унапредити наше поступке у свакој даљој фази рада.

2.3. Наш досадашњи рад и истраживања у овој области током последњих десет година у процесу ангажовања на изради чланака за лублински LASIS показали су нам предности теоријско-методолошког приступа Лублинске когнитивне етнолингвистике као комплетног и конзистентног приступа у обради концепата вредности, са израђеним концептуалним апаратом који укључује како традиционалне поступке структурно-семантичке анализе, тако и најновије приступе когнитивне анализе. У раду ове когнитивне школе, концепти се поимају као мисаони конструкти, јединице знања које репрезентују колективно искуство у спознаји и категоризацији света, а за анализу се узимају одговарајући концептуално-тематски садржаји и структуре, нпр.: човек, природа, биљке, животиње, артефакти итд. С друге стране, у Лублинској школи концепт се представља и као одређени смисао, који се формира у процесу говорно-мисаоне делатности помоћу когнитивних и језичких механизма: когнитивних, као што су профилисање, перспективизација, упоређивање, импликација, концептуална метафора, метонимија и др., и језичких, као што су номинација, творба, спојивост, фразеологија, синтаксичке структуре, текстови и др. Тако да се у Лублинској школи концепти представљају с једне стране као гносеолошки конструкти, као резултат осмишљавања знања о свету, потпуне или делимичне реконструкције његовог сазнајног садржаја, што им даје карактеристику тематских концепата, а с друге стране они се представљају и као онтолошки оријентисане јединице обједињеног знања, контекстуално и ситуативно условљеног смисла, што им даје карактеристике операционих концепата (исп. Болдырев 2016: 18–21).

III. Процедуре за избор вредности

3.1. У лублинској етнолингвистичкој школи усталило се неколико процедура за састављање више различитих листа и за избор најзначајнијих вредности, тзв. канона вредности — националних и универзалних (европских), а предложена је и нова метода дубинске семантичке анализе назива концепата (исп. Bartmiński, Grzeszczak 2014: 22–35, 36–38)⁶, коју смо и ми у нашем претходном раду применили (исп. Ристић, Лазић-Коњик 2021).

3.2. Методе примењене у лублинској когнитивној етнолингвистици су засноване на когнитивном и емпиријском приступу, на обради анкетног материјала добијеног у виду спискова вредности говорника пољског језика и еминентних стручњака за језичка и културолошка питања, на материјалу разговорног језика оптативног карактера којим се упућују жеље или честитке, или на материјалу из релевантних језичких извора заснованих на вредностима (међународне конвенције, текстови правног карактера, закони и уредбе и сл.) (исп. Niebrzegowska-Bartmińska 2020: 362–364).

⁶ Поменута метода заснована је на умрежености аксиолошких концепата, при чему се приликом успостављања њихових дефиниција, релевантних за семантику датог језика, неизбежно долази до одређеног скупа вредности које функционишу као дефиниенци и које нас приближавају језгру (аксиолошком канону) дате културе (Bartmiński, Grzeszczak 2014: 38).

3.3. Листе концепата вредности савремене пољске културе састављане су у појединачном или тимском раду стручњака у различитим временским размацима, при чему се настојало да се у избору постигне избалансираност вредности на политичком, социјалном, друштвеном и индивидуалном плану (исп. Bartmiński 1991: 201, према Bartmiński, Grzeszczak 2014: 28; Бартмињски, Хлебда 2008)⁷.

3.4. Иако су применом поменутих метода добијене релевантне листе вредности пољског и европског канона⁸, које обухватају неке универзалне вредности, оне се ипак не могу пресликати на српски језик због национално специфичних вредности и различите важности појмова за носиоце различитих култура и језика⁹. Из тог разлога, ми смо у нашем претходном раду на основу досадашњих резултата у домену избора вредности и састављању листе националних вредности у руском и пољском језику, успоставили три листе за одабир српских вредносних концепата.

3.4.1. Прву листу чини наш попопис великог броја вредности, око 250 назива вредности, успотављен произвољно на основу сопствене језичке компетенције и образовања, у којој су као вредности истакнута и прецедентна и симболична лична имена и апелативни називи, типа: Вук Караџић, Никола Тесла, Милош Обилић, Косово, Београд, застава, грб, крст и др. Овај списак обухвата највећи број некритеријално изабраних вредности, који овде конвенционално називамо «произвољна» листа¹⁰.

⁷ Ј. Бартмињски и В. Хлебда (2008) су издвојили укупно 75 концепата за упоредну анализу концепата вредности у пројекту EUROJOS који обухватају кључне савремене политичке концепте (слобода, независност, демократија итд.), социјалне и друштвене концепте (дом, породица, народ, домовина итд.), моралне вредности (правда, братство, солидарност, поштење итд.), личне квалитете (достојанство, оданост), опште појмове (људска личност, људско достојанство, људска права итд.), когнитивне појмове (истина, лаж) (реч је о рукописном тексту на руском језику проширене верзије рада Bartmiński Jerzy, Hlebda Wojciech, Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów? (Etnolingwistyka. 2008. 20, 11–27), под насловом «Проект међународног сарадничества в области сравнительного исследования культурно-языковой картины мира славян», који је мејлом послат учесницима пројекта EUROJOS, в. податак у Литератури). Исп. и верзију доступну онлајн: Бартмињский Е: Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян? 23.6.2021. [<http://www.rastko.rs/rastko/delo/13522>].

⁸ Сам Бартмињски изражава сумњу у то да ли је и у којој мери ЕУ постала и културна и духовна заједница и да ли се уопште може говорити о заједничким европским вредностима (в. Bartmiński, Grzeszczak 2014).

⁹ На ово су указала истраживања спроведена у Пољској, в. (Niebrzegowska-Bartminska 2013: 273–274; Bartmiński, Grzeszczak 2014: 32).

¹⁰ У састављању ове листе, засноване углавном на сопственој језичкој компетенцији, нарочито су нам били подстицајни извори са различитим списковима вредности у којима су посредно одражене вредности националне језичке слике света: «Знакови поред пута» И. Андрића; «Систематски речник српског језика» Р. Јовановића и Л. Атанацковића, који је заснован на идеографским принципима и у којем је представљена концептуална слика света српског језика и њене основне вредности; списак стимулуса за «Асоцијативни речник српског језика» (АРСЈ 2005) у који су, према речима аутора овог речника, уврштене најфреквентније речи српског језика из двадесетак најдоминантнијих тематских група као и они стимулуси који се односе на актуелну друштвену стварност (АРСЈ 2005: 97) и који, слично претходним изворима, откривају елементе савременог система вредности, актуелног за дати временски период.

3.4.2. Друга листа националних вредности добијена је на основу речника синонима савременог српског језика¹¹, тако што су узете у обзир речи — концепти са највећим бројем синонима, будући да се густина номината денотативног поља узима као релевантан показатељ значаја датог концепта за националну културу (исп. Карасик, Слышкин 2005: 13–15). Добијено је укупно 71 одредница, типа: *аморалан, анђеоски, бездушан, безобразан, безосећајан, беспосличар, бестидник, блебетати, божанствен, будала, велик, вера, гад, глупан, депресија, диван, доброта, ђаво, зао, изрод, ленитина, леп, лош, малодушност, нељудски, немилосрдан, неморал, несебичност, нецивилизованост, нитков, омаловажавати, отац, покварењак, слаб, чудан*. Овај списак, мањи по броју вредности, називамо «синонимска» листа.

3.4.3. У трећој листи, реконструкција канона вредности заснована је на методи дубинске анализе семантике назива концепата и њихове умрежености (према методи представљеној у (Bartminski, Grzeszczak 2014: 38)), при чему се имало у виду да дефиниције обрађених концепата садрже информације релевантне за семантику српског језика, и да се на основу њих долази до одређеног скупа вредности које функционишу као дефиниенси и које нас приближавају језгру (аксиолошком канону) српске културе. Урађена је дубинска анализа семантике 16 назива концепата вредности, које су до сада обрађене у српском језику према лублинској методологији: *дом/кућа, породица, народ, Срби(н), рад, слобода, част, Европа, живот, домовина, мајка, исток, запад, пријатељство, понос и здравље*, а који су преузети са лублинске листе словенских вредности састављене за израду лексикона словенских вредности LASIS (в. т. 2.2). На основу спроведене дубинске семантичке анализе и умрежености наведених концепата формирана је листа од 22 вредности (са више од 2 појављивања), према опадајућој фреквенцији: *љубав, богатство, дом/кућа, земља, култура, домовина (отаџбина), држава, заједница, истрајност, мајка, народ, независност, понос, радост, сиромаштво, слобода, срећа, углед, успех, част, блискост, брига*, који називамо «дубинска» листа.

3.4.4. Применом три различите методе у претходном истраживању добијена су три списка вредности, различита по броју и по статусу у језчкој слици српских вредности: 1) списак са највећим бројем некритеријално изабраних вредности, који овде конвенционално називамо «произвољним» списком, 2) мање бројнији списак из речника синонима, формиран на основу методе подељености денотативног поља на више номината, преузете из руске лингвокултурологије, који овде конвенционално називамо «синонимска» листа, и 3) знатно мањи списак добијен применом методе дубинске семантичке анализе, преузете из лублинске когнитивне етнолингвистике, који даље називамо «дубинска» листа. Трећи списак са ограниченим бројем вредности заузима највиши статус у концептуалном пољу —

¹¹ Користили смо Речник синонима групе аутора (Ћосић 2008), који поред вредности садржи и велики број антивредности, као што се види из непотпуног броја наведених примера (в. т. 3.4.2.), и по томе се разликује од свих наших до сада састављених листа у којима се антивредности јављају у мањем броју или спорадично. У нашем планираном аксиолошком речнику, као одреднице или пододреднице, поред вредности биће представљене и антивредности.

концептосфери српских вредности јер представља вредности које чине језгро националне српске концептосфере.

3.4.5. Да бисмо искористили потенцијал и друга два бројнија списка и приближили се самом језгру концептосфере, упоредили смо вредности из сва три наведена списка. Од укупно 343 вредности издвојено је само 10 концепата вредности који се понављају по два пута у сва три списка, док се сви остали појмови, њих 333, јављају само по једанпут. Закључено је да ових 10 појмова чине најужи део језгра концептосфере српског језика и да припадају универзалним вредностима. То су: називи моралних и естетских вредности: доброта, лепота; друштвено-политичке вредности: држава, независност, домовина/отаџбина, слобода; вредности везане за породични живот: дом/кућа; осећања: љубав; личне вредности: част, вера. Они чине списак вредности који у даљем излагању називамо «упоредна» листа.

3.4.6. У наведеним листама, осим у синонимској и произвољној, скоро да нису наведене антивредности али се у анализи биполарних концепата, као и у њиховој планираној лексикографској обради разматрање антивредности подразумева, како би се представило њихово аксиолошко концептуално поље у којем вредности функционишу по принципу: позитивна вредност — негативна вредност (антивредност).

IV. Анкета

4.1. Истраживање у овом раду спровели смо у циљу да проверимо валидност наведених листа установљених у претходном раду на основу додатне две листе које су засноване на анкетирању говорника српског језика, на методи преузетој из Лублинске етнолингвистичке школе, и да на тај начин дођемо до заједничких савремених вредности и трајних националних вредности — националних константи. Обрадом података из анкетног материјала и његовим упоређивањем са добијеним вредностима из претходне три листе, покушали смо да саставимо прелиминарни списак српских вредносних концепата за лексикографску обраду у планираном лексикону српских вредности и утврдимо које су то вредности које данашњи Срби сматрају најважнијим и које чине језгро националне лингвокултуре и концептосфере српског језика.

4.2. У даљем раду на прелиминарном списку српских националних вредности, за ову прилику одабране су две групе српских говорника са истим задатком: да наведу десет вредности које сматрају најважнијим за српску културу. У прву групу укључили смо стручњаке за дату област (на наш позив одазвало се њих 11)¹², са циљем да проширимо или проверимо валидност списка од 10 вредности које чине језгро српских националних вредности — упоредна листа добијена у претходном истраживању. Другу групу су чинили «лаици», као представници јавног мњења (укупно 100 пунолетних произвољно изабраних испитаника) различитог узраста,

¹² Одазвали су се следећи (етно)лингвисти: Дејан Ајдачић, Рајна Драгићевић, Маријана Ђукић, Милена Јакић, Ксенија Кончаревић, Ружица Левушкина, Ана Миленковић, Софија Милорадовић, Предраг Пипер, Свенка Савић, Марија Стефановић.

пола и образовања, из Београда, Новог Сада и са ширег простора Војводине, како би се добио што већи и разноврснији број вредности, који би у централном делу био упоредив са вредностима стручњака, а својом периферијом са великим бројем вредности из наше две листе формиране у претходном истраживању — произвољном и синонимском.

4.3. Пошло се, дакле, од претпоставке да је валидност састављених листа потребно проверити и са аспекта заједнице која је дати систем вредности усвојила и која га примењује, с обзиром на то да је сам канон вредности отворена и променљива структура и да не постоји таква листа вредности која би била иста за све.

V. Анализа података анкетног материјала

5.1. У првој групи, коју су чинили стручњаци, урађено је и обрађено 11 анкета (са укупно 110 датих одговора = 100%,) и добијен укупно 81 различит одговор / вредност, од којих 65 вредности са једним појављивањем, док је 16 вредности потврђено са учесталошћу у распону од 6 до 2, а по опадајућем редоследу у питању су следеће вредности: породица (6) = 5,45%, слобода, рад, част (4) = 3,64%, здравље, љубав, црква/вера (3) = 2,73%, и дом, духовност, инат, кум, мајка, поштење, православље, пријатељство, слава (2) = 1,82%, за које се такође може рећи да чине језгро аксиолошке концептосфере српског језика, и то са поновљених 5 вредности из упоредне листе: слобода, част, дом, љубав, вера.

Укупно посматрано у анкетној листи стручњака најбројнији су одговори који се односе на вредности повезане са моралним начелима, националним идентитетом, важне за друштвену, социјалну и културну стварност и сл.: слобода, јединство (слога), отаџбина, родољубље, традиција, држава, закон, историја, морал, прошлост, разобличавање неправди (и по цену лишавања слободе), достојанственост (и у најтежим тренуцима и при обради најтрагичнијих тема из националне прошлости), жртва (пожртвованост), човечност, праведност, слога, народна епика, језик, образовање, школа, фолклор, српски језик, српски народ; затим вредности повезане са породицом и породичним животом и обичајним вредностима: породица (6), љубав (3), дом (2), мајка (2), кум (2), пријатељ/пријатељство (2), брат, деца, заједништво, отац, родбина, сестра; па вредности повезане са свакодневним животом: здравље (3), рад (4), болест, богатство, будућност, жена, мобарство, мушкарац, окренутост «малом човеку», смрт, старост, храна, плодност и вредности повезане са религијом, вером у Бога: духовност (2), православље (2), (крсна) слава (2), црква/вера (3) (један одговор је црква, један је црква (вера / православље), а један је вера), Бог (Христос), Божић, верност светосавском и светолазаревском завету, вечност, задужбинарство, љубав (хришћанска), милосрђе/самилост, Св. Сава, светосавље, свечарство; затим вредности повезане са карактерним особинама: част (4), поштење (2), доброта, искреност, послушност; и на крају појединачни примери: верност, душа, обећање, оптимизам, понос, знање, истина, лепота, нада, сумња, самобитност, инат, пркосно истрајавање.

5.2. У анкети коју је попунило 100 учесника, лаика (са укупно 992 дата одговора = 100%.) наведено је укупно 290 различитих одговора / вредности¹³. Од тога је 168 вредности имало само једну потврду, док су 122 вредности биле потврђене 2 или много више пута, при чему издвајамо 5 група вредности по распону понављања:

- 42 вредности потврђене 2 пута;
- 58 вредности потврђене у распону од 3 до 9 пута;
- 14 вредности потврђене у распону од 10 до 19 пута;
- 6 вредности потврђене у распону од 23 до 32 пута;
- затим се издвајају 2 вредности потврђене 64 односно 66 пута.

По учесталости појављивања по опадајућем распореду у распону од 66 до 10 пута, то су следеће 22 вредности, од којих 8 поновљених у односу на претходне спискове: породица (66) = 6,65%, љубав (64) = 6,45%, слобода, здравље (32) = 3,23%, дом (25) = 2,52%, култура (14) = 1,41%, срећа (10) = 1,01% и вера (10) = 1,01%, и 14 нових вредности у распону од 31 до 10: образовање (31) = 3,12%, поштење (24) = 2,42%, поштовање (23) = 2,32%, пријатељство (19) = 1,91%, традиција (18) = 1,81%, саосећање (16) = 1,61%, васпитање (15) = 1,51%, толеранција (14) = 1,41%, солидарност (13) = 1,31%, искреност (13) = 1,31%, мир (12) = 1,21%, морал (12) = 1,21%, хуманост (11) = 1,11%, правда (10) = 1,01%.

Табела: Упоредне вредности из листе лаика и листе стручњака

Листа лаика (22)	Листа стручњака (16)
породица (66) = 6,65%	породица (6) = 5,45%
љубав (64) = 6,45%	слобода (4) = 3,64%
слобода (32) = 3,23%	рад (4) = 3,64%
здравље (32) = 3,23%	част (4) = 3,64%
образовање (31) = 3,12%	здравље (3) = 2,73%
дом (25) = 2,52%	љубав (3) = 2,73%
поштење (24) = 2,42%	црква/вера (3) = 2,73%
поштовање (23) = 2,32%	дом (2) = 1,82%
пријатељство (19) = 1,91%	духовност (2) = 1,82%
традиција (18) = 1,81%	инат (2) = 1,82%
саосећање (16) = 1,61%	кум (2) = 1,82%
васпитање (15) = 1,51%	мајка (2) = 1,82%
култура (14) = 1,39%	поштење (2) = 1,82%
толеранција (14) = 1,39%	православље (2) = 1,82%
солидарност (13) = 1,31%	пријатељ/пријатељство (2) = 1,82%
искреност (13) = 1,31%	слава / (крсна) слава (2) = 1,82%
мир (12) = 1,21%	
морал (12) = 1,21%	
хуманост (11) = 1,11%	
вера (10) = 1,01%	
правда (10) = 1,01%	
срећа (10) = 1,01%	

¹³ Нису сви испитаници навели тачно десет вредности, па смо у обзир узели одговоре са 10 и 9 наведених вредности а анкете у којима је наведено мање од 9 вредности смо искључили.

VI. Вредности које организују аксиолошку концептосферу српског језика

6.1. На основу анализе целокупног материјала из свих састављених листа можемо са извесношћу да одредимо прелминарни списак концепата вредности за аксиолошки речник српског језика и вредности које организују централни, језгрени део аксиолошке концептосфере српског језика. То су вредности добијене дубинском анализом семантике обрађених вредности, вредности добијене упоређивањем резултата три претходне листе, као и вредности са највећим бројем учесталости из листе стручњака и листе лаика.

6.2. Како се већи број вредности понавља у свим листама, навешћемо их у јединственој листи, с тим што ћемо најпре навести **7** вредности које се понављају у прве две листе, «дубинској» и «упоредној», а већина и у анкетним листама (бројеви у заградама редоследом означавају фреквенцију из листе стручњака и листе лаика): слобода (4, 32), част (4, 5), љубав (3, 64), дом/кућа (2, 25), домовина/отаџбина (1, 2), држава (1, 1), независност (0, 0); затим **15** нових вредности из «дубинске» листе и мањи број поновљених вредности из анкетних листа: истрајност (0, 6), мајка (2, 2), народ (0, 0), понос (1, 0), радост (0, 4), сиромаштво (0, 0), срећа (0, 10), углед (0, 0), успех (0, 1), блискост (0, 3), брига (0, 5), богатство (1, 0), земља (0, 0), култура (0, 2), заједница/заједништво (1, 4) и **3** нове вредности које се јављају у «упоредној» листи и које се понављају у анкетним листама: доброта (1, 6), лепота (1, 4), вера (1, 10). Ових **25** вредности, које се понављају углавном у свим листама, чине језгро концептосфере српског језика, којима се могу додати још **11** нових вредности из листе стручњака (од укупно 16), потврђених са учесталошћу у распону од 6 до 2, а по опадајућем распореду у питању су следеће вредности: породица (6), рад (4), здравље (3), духовност (2), инат (2), кум (2), поштење (2), православље (2), пријатељ/пријатељство (2), (крсна) слава (2) и црква (2). Језгро увећавају и **12** нових вредности из листе лаика у распону појављивања од 31 до 10: образовање (31), поштовање (23), традиција (18), саосећање (16), васпитање (15), толеранција (14), солидарност (13), искреност (13), мир (12), морал (12), хуманост (11) и правда (10) (док је 8 вредности са фреквенцијом у распону од 6 до 10 поновљено из претходних листа: породица, љубав, слобода, здравље, дом, култура, срећа и вера). Укупан број језгрених вредности је **48**, које се могу рангирати према броју појављивања у две анкетне листе.

6.3. Од централног дела према периферији концептуалну сферу попуњава **51** нова вредност из листе стручњака са по једном потврдом: Бог (Христос), Божић, болест, брат, будућност, верност светосавском и светолазаревском завету, вечност, деца, достојанственост, душа, жена, жртва (пожртвованост), задужбинарство, закон, знање, истина, историја, јединство (слога), језик, милосрђе/самилост, мобарство, мушкарац, нада, народна епика, обећање, окренутост «малом човеку», оптимизам, отац, плодност, послушност, пркосно истрајавање, прошлост, разобличавање неправди (и по цену лишавања слободе), родбина, родољубље, самобитност, Св. Сава, светосавље, свечарство, сестра, слога, смрт, српски језик, српски народ, старост,

СУМЊА, ФОЛКЛОР, ХРАНА, ЧОВЕЧНОСТ И ШКОЛА (и 13 поновљених у претходним листама: БОГАТСТВО, ВЕРА, ДОБРОТА, ДРЖАВА, ЗАЈЕДНИШТВО, ИСКРЕНОСТ, ЛЕПОТА, ЉУБАВ, МОРАЛ, ОБРАЗОВАЊЕ, ОТАЏБИНА, ПОНОС, ТРАДИЦИЈА).

6.4. Списак проширују и **68** нових периферних вредности из листе лаика који се јављају у распону од 9 до 2 пута, а по опадајућем броју појављивања то су следеће вредности: ХРАБРОСТ (8); ЕКОЛОГИЈА (7), ОДГОВОРНОСТ (7), ПОСАО (7); ПОВЕРЕЊЕ (6), РАЗУМЕВАЊЕ (6), УПОРНОСТ (6), ДОСЛЕДНОСТ (5), ИНТЕГРИТЕТ (5), МАРЉИВОСТ (5), СКОМНОСТ (5), РОДНА РАВНОПРАВНОСТ (5), УМЕТНОСТ (5); ДЕМОКРАТИЈА (4), КРЕАТИВНОСТ (4), ОБИЧАЈИ (4), ОТВОРЕНОСТ (4), ПУТОВАЊА (4), СЕКУЛАРНОСТ (4), СИГУРНОСТ (4), ШИРИНА (4); АУТЕНТИЧНОСТ (3), ЧЕСТИТОСТ (3), ЈЕДНАКОСТ (3), МУДРОСТ (3), МУЗИКА (3), ОБЈЕКТИВНОСТ (3), ОДАНОСТ (3), ПЛЕМЕНИТОСТ (3), ПОНАШАЊЕ (3), ПОСВЕЋЕНОСТ (3), ПРАВА МАЊИНА (3), РАДОЗНАЛОСТ (3), РАЗУМ (3), РАВНОПРАВНОСТ (3), САМОСТАЛНОСТ (3), СНАГА (3), СОЦИЈАЛНА СИГУРНОСТ (3), ТАЛЕНАТ (3), ЖИВОТ (3); БЕСПЛАТНО ШКОЛОВАЊЕ (2), БРАК (2), ЋИРИЛИЦА (2), СРБИЈА (2), ДУХОВИТОСТ (2), ХАРМОНИЧНОСТ (2), ХУМОР (2), ИНДИВИДУАЛИЗАМ (2), ИСТОРИЈА СРБА (2), КВАЛИТЕТ (2), КОСОВО (2), МАШТА (2), МЕЂУЉУДСКИ ОДНОСИ (2), НОВАЦ (2), ПАМЕТ (2), ПРАВДОЉУБИВОСТ (2), ПРАВО НА АБОРТУС (2), ПРИПАДНОСТ (2), ПРИРОДА (2), ПРИСТОЈНОСТ (2), РАЗЛИЧИТОСТ (2), РОДИТЕЉИ (2), САМОПОШТОВАЊЕ (2), СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ (2), СТРПЉЕЊЕ (2), ТАЧНОСТ (2), ЗАВИЧАЈ (2), ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА (2) (и 18 поновљених вредности у претходним листама: ДЕЦА (9), ПОЖРТВОВАНОСТ (6), ПРИЈАТЕЉИ (6), ЗНАЊЕ (6), РАД (4), РОДОЉУБИВОСТ (4), ДОСТОЈАНСТВО (3), ЈЕЗИК (3), СРПКИ ЈЕЗИК (3), БОГ (2), ИНАТ (2), ИСКРЕНОСТ (2), НЕЗАВИСНОСТ (2), ОТАЏБИНА/ДОМОВИНА (2), ПРИЈАТЕЉСТВО (2), РАДИНОСТ (2), СЛАВА (2), ШКОЛА (2)). У листи лаика са по једном потврдом наведео је још **164** вредности.

6.5. Тако смо на основу анализе анкетних листи и упоређивањем њихових вредности са две синтетичке листе, једне добијене дубинском анализом семантике обрађених концепата српског језика, а друге добијене упоређивањем претходне листе са «произвољном» и «синонимском» листом, добили прелиминарни списак од **48** језгрених вредности и шири списак прелиминарних вредности из анкетног материјала стручњака и лаика од укупно **283** периферне вредности, које се не појављују у претходним листама. Укупан прелиминарни списак одредница за аксиолошки речник српског језика до сада утврђен садржи **331** вредносни концепт неједнаког статуса и ранга у концептосфери или језичкој слици српског језика.

6.6. Ако овом списку додамо и списак и данас актуелних традиционалних народних појмова из «Појмовника српске културе», број појмова се знатно увећава, за 76 појмова: аждаја, ала, анатема, авет, астрономија, баба, бајање, бајка, басма, басна, биће, бог, боје, болест, благо, биљка, вук, време, вода, виле, гатање, гусле, гајде, коло, душа, додоле, брак, дрво, животиња, змај, заветина, Задушнице, занат, здравље, икона, јабука, крв, караконцула, кукавица, лапот, лечење, литургија, музика, мајка, наслеђивање, недеља, орао, Оче наш, опанак, одевање, обичаји, песма, писмо, регрутација, сан, самрт, сахрана, свекрва, свекар, свадба, смрт, смех, сова, српска народна ношња, тужбалица, ћирилица, Ускрс, усвојење, фреска, фрула, хлеб, химна, храна, црква, честитка, шала и шајкача. Ова листа, у којој се понавља мањи број појмова из наших утврђених листа, послужиће нам као

контролна листа за утврђивање појмова који континуирано опстају у српској култури и представљају наслеђене вредности или константе српске културе. Међу наведеним појмовима неки имају категоријално значење, обухватајући идеографску класу појмова, као што су: астрономија, биљка, време, вода, животиња, одевање, обичаји, док неки означавају предмете или појаве који припадају одређеној тематској групи.

6.7. Од утврђених вредности из наших листа 12 је наведено у светској листи вредности¹⁴, а то су: породица, пријатељи, посао, религија, толеранција (поштовање других људи), одлучност (истрајност), несебичност, послушност, срећа, друштвено благостање (богатство), верске вредности и етичке вредности.

6.8. За даље проширивање или верификовање листе вредности српског језика предстоји нам обрада материјала из асоцијативних речника српског језика, а затим хијерархијско уређивање и одређивање статуса вредности у концептосфери српског језика.

VII. Закључак

7.1. У раду су представљени поступци састављања листе вредности које ће бити предложене као одреднице у изради планираног аксиолошког речника српског језика. Након што смо у претходном истраживању успоставили три листе за одабир српских вредносних концепата, у овом раду смо на основу додатне две листе, које су засноване на анкетирању говорника српског језика, проверили њихову валидност и утврдили прелиминарни списак централних и периферних вредности.

7.2. Прелиминарни списак садржи укупно 331 концепт неједнаког статуса и ранга у језичкој слици српског језика. Најужи део језгра концептосфере српског језика чини 10 концепата вредности са високим бројем понављања: доброта, лепота, зло, држава, независност, домовина/отаџбина, слобода, дом/кућа, љубав, част и вера. Њима се могу прикључити још 38 вредности са значајном фреквенцијом, што укупно чини 48 језгрених вредности, за разлику од 283 периферних вредности, које се не понављају у анализираним листама.

ЛИТЕРАТУРА

Ајдачић (ур.) 2015: Ајдачић Д. (ур.). О вредностима у српском језику. Зборник етнолингвистичких радова. Београд, 2015.

Ајдачић (ур.) 2019: Ајдачић Д. (ур.). О вредностима у српском језику 2. Зборник етнолингвистичких радова. Београд, 2019.

Бабенко 2010: Бабенко Л.Г. Концептосфера русског језика: ключевые концепты и их репрезентации (на материале лексики, фразеологији и паремиологији). Проспект словаря / Под общ. ред. проф. Л.Г. Бабенко. Екатеринбург, 2010.

Бабенко 2017: Концептосфера русског језика: ключевые концепты и их репрезентации в языке и речи (на материале лексики, фразеологији и паремиологији): словарь или справочник / Ред. Л.Г. Бабенко. Москва, 2017.

¹⁴ Према подацима на сајту World Values Survey [http://www.worldvaluessurvey.org/WVSEvents>Show.jsp?ID=413], 23.6.2021.

Бартминьский, Хлебда 2008: Бартминьский Е., Хлебда В. Проект международного сотрудничества в области сравнительного исследования культурно-языковой картины мира славян. [Рукопись], 2008.

Болдырев 2016: Болдырев Н.Н. Типология концептов и языковая интерпретация // Новая Россия: традиции и инновации в языке и науке о языке. Материалы докладов и сообщений Международной научной конференции, посвященной юбилею Заслуженного деятеля науки РФ, доктора филологических наук, профессора Л.Г. Бабенко, 28–30 сент. 2016 г., Екатеринбург. Москва; Екатеринбург, 2016, 16–25.

Карасик, Слышкин 2005: Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов // Антология концептов. Т. 1. Волгоград, 2005, 13–15.

Ристић, Лазич-Коњик 2021: Ристић С., Лазич-Коњик И. Аксиолошки речник српског језика — предлог израде // Јужнословенски филолог. 2021.77/2, 105–126.

Рогановић (ур.) 2017: Рогановић В. (ур.). Етнологија и антропологија. Едиција Мали лексикон српске културе. Београд, 2017.

Степанов 1997: Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва, 1997.

Bartmiński 1991: Bartmiński J. Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego / J. Puzynina, J. Bartmiński (red.). Język a Kultura. Zagadnienia leksykalne aksjologiczne. T. 2. Wrocław, 1991, 197–209.

Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2017: Bartmiński J. Bielińska-Gardziel I. Fifteen years of the EUROJOS project. Ethnolinguistic. 2017. 28, 297–304.

Bartmiński 2015: Bartmiński J. Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów — co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony? // Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. T. 1 *DOM* / J. Bartmiński (gl. ur.), I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (ur.). Lublin, 2015, 7–13.

Bartmiński, Grzeszczak 2014: Bartmiński J., Grzeszczak M. Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich? // Etnolingwistyka. 2014. 26, 21–44.

LASIS: Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów / Pod red. Jerzego Bartmińskiego. Lublin, 2015–2019:

T. 1. *DOM* / Red. J. Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka. 2015;

T. 2. *EUROPA* / Red. Wojciech Chlebda. 2018;

T. 3. *PRACA* / Red. J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska. 2016;

T. 4. *WOLNOŚĆ* / Red. Maciej Abramowicz, J. Bartmiński. 2019;

T. 5. *HONOR* / Red. Petar Sotirov, Dejan Ajdaczić. 2017.

Niebrzegowska-Bartmińska 2013: Niebrzegowska-Bartmińska S. Projekt badawczy (ETNO) EUROJOS a program etnolingwistyki kognitywnej // Etnolingwistyka. 2013. 25, 267–280.

Niebrzegowska-Bartmińska 2020: Niebrzegowska-Bartmińska S. Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce. Lublin, 2020.

ИЗВОРИ:

Андрић 1981: Андрић И. Знакови поред пута. Сабрана дела Иве Андрића. Београд, 1981.

APCJ 2005: Пипер П., Драгићевић Р., Стефановић М. Асоцијативни речник српског језика. Београд, 2005.

Јовановић, Атанацковић 1980: Јовановић Р., Атанацковић Л. Систематски речник српског језика. Нови Сад, 1980.

Појмовник српске културе. 23.6.2021. [<http://www.pojmovník.etno-institut.co.rs/>]

Ђосић 2008: Ђосић П. Речник синонима. Београд, 2008.